

לתרגום החדש לעברית

מאת אליעזר שחר פלד

מהדורה זו של מוסר יהודי לעומת מוסר נוצרי בהוצאת ישיבת "אור וישועה" ובתרגומו של הרב ד"ר אליהו רחמים זייני – נועדה בראש וראשונה להביא לקורא העברי לראשונה את הטקסט המלא של חיבור חשוב ומרכזי זה – שככל שרבתה חשיבותו כך רבו מסלפיו.

יותר מתחומים אחרים של תקשורת אנושית, תרגום הוא תחום המצריך את אמונתנו באמינות המתרגם, ומאידך פתוח ופרוץ מאוד לפרשנויות אישיות שהמתרגם עלול להחיל על הטקסט. למעשה, ככל ששאיפת המתרגם ליפות את הטקסט המתורגם גוברת, כך הוא מועד לפרשנויות מרחיקות לכת משלו.

הרב ד"ר זייני נטל על עצמו מאמץ תרגומי משמעותי זה דווקא מפאת חשיבותם הרבה של דברי הרב בן-אמוזג, והעיוותים מרחיקי הלכת שעוותו כתביו – עד כי כביכול השתמע מהם בדיוק ההיפך מכוונת המחבר. יתרה מזאת, מעצם המהפכנות הרדיקלית של כתבי הרב בן-אמוזג בהם משמש חקר כתבי הקודש כדי לבסס את האמונה והדת, בניגוד למגמתיות הרגילה של חקר זה, יש לעיוותים אלה משמעותיות החורגות מעבר לדקדקנות אקדמית גרידא.

למעשה, מעידה יצירתו של הרב בן-אמוזג עצמה, ובצורה חריפה מאוד, על האידיאולוגיה העומדת בבסיס מסקנות מחקרים שונים בתחום מדעי היהדות. עצם העובדה שאותם ממצאים מצביעים אצל חוקרים רבים בכיוון של פריקת עול וכפירה ביהדות כאמונה חיה, בעוד שאצל אחרים הם מובילים בכיוון של העמקת האמונה והרחבת הדבקות האמונית, מעידה על הטייתו המוקדמת של החוקר. אם כך, אם לא העובדות מכריעות אלא המשקפיים בהן בוחן החוקר את העובדות – הרי הוסרה בזאת היומרה לאובייקטיביות מחקרית המאלצת את מסקנותינו מתוך החומר האמפירי כביכול, ונחשפת המגמתיות הפנימית של ממצאי חוקריהם השונים של מדעי היהדות שמחקרם אילצם כביכול לכפור 'נגד רצונם' באמונת היהדות המסורתית.

זהו תהליך בריא מאין כמותו ליהדות, באשר הוא מאפשר דיון נוקב בערכים העומדים בבסיס מחקרי מדעי היהדות, ובמגמות המחוללות את מסקנותיהם. לא עוד אמונה מול מדע, אלא אמונה מול אמונה. הדיון פתוח: מי יספק את האמונה היותר רחבה, תיאוריית העל היותר מקפת שתכליל את כל העובדות ללא שיור? זהו מאבק לגיטימי על הסברת המציאות, והרב בן-אמוזג תורם משמעותית לפיתוחה של תפיסת-על כזאת באופן בו הוא מסביר כיצד רעי ונות פנימיים של הקבלה הולכים ומחוללים תורות ותפיסות שונות, הנראות כרחוקות מעולמה של היהדות.

עת נגשים להוצאה מחדש של כתב יד שכבר תורגם בעבר, יש מקום להסביר מדוע נצרך תרגום חדש זה, ומה מעלותיו על פני קודמו.

במיוחד כאשר עוסקים בהגות השוואתית, המנסה לרדת לחקרן של דקויות פילוסופיות המבחינות לעיתים הבחנה תהומית בין שיטה לשיטה ובמיוחד בין האימפליקציות הנובעות משיטות שונות – עלולים שיבושים של דקויות במקור להביא לתרגום שהוא למעשה "בריה חדשה".

לכתחילה מופיעים כתבי הרב בן-אמוזג על קו התפר הרדיקלי שבין המחקר הבקורתי לבין המסורת האמונית - רדיקלי משום שהוא לוקח מהאחד את שפתו ומהשני את אמונתו, אך בשום אופן לא להיפך. הרב בן-אמוזג משתמש בשפה ובסגנון המחקרי-השוואתי כדי לבסס

ביתר תוקף את המסר האמוני-המסורתי, ועצם עמידה זו על קו התפר מעוררת נגדו את מחאתם של שני המחנות. במחנה הבקורתי, שאת שפתו אימץ, הוא נשאר בודד במסקנותיו שאינן מיישרות קו עם הדוגמה האנטי-אמונית המקובלת, ובמחנה המסורתי הוא חשוד מעצם זה ששפתו וסגנונו הם השפה והסגנון של הבקורת.

במידה רבה ניתן לומר על יצירתו של הרב בן-אמוזג: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו"¹. קולו הוא קולה של היהדות המסורתית-האמונית, אך הידיים, הלבוש הסגנוני של קול זה – הוא "ידי עשו". הרב בן-אמוזג עצמו, בבואו להגן על עצמו ועל כתביו מפני בקורתם של חכמי חלב וירושלים כתב על מצוקתו לנוכח אי ההבנה של שני המחנות כאחד: "לזה חסיד שוטה ולזה אפיקורוס ומין, זה אומר לא יקרא בשם חכם כי אם חוקר וזה אומר לא! כי אם בולס שקמים ובוקר, זה אומר האיארופא אינה נאוה לו, אל ירושלים ואל הר המור ילך לו, וזה אומר אל המקדש לא יבוא, בין חכמי הגויים בחוץ יכין מושבו. ואני נשארתי תלוי באוויר, לא כופר ולא סופר, לא מין ולא מאמין, לא נבל ולא מקובל, לא פילוסוף ולא רבי הכולל, לא מקלל ולא מתפלל, לא מתבולל ולא מתחולל, לא שמאי ולא הלל, לא יום ולא ליל!"².

על רקע התפקיד ההולך וגובר של בקורת היהדות בתהליכי חילון והשתמדות רחבים בקרב יהודי אירופה, ובהמשך ככוח רב עוצמה בכינון זהות ציונית לא דתית, מתוך שאיפה "...לבנות מחדש את כל בנין המדע לאור הנסיון ההסטורי של היהודי היושב בתוך עמו והמחשבות לפי אמיתות הווייתן במסגרת של תפקידן ההסטורי באומה"³, כחלק מ"נסיון גראנדיזוי ומסוכן להעניק לאינטרפרטאציה החילונית של היהדות, במיוחד כפי שהיא באה לידי גילוי מימי הציונות החילונית, את תוקף המשכיות, שהיא אימאננטית ליהדות הדתית עצמה..."⁴, נתפס עצם סגנונו של הרב בן-אמוזג כמאיים – במיוחד בקרב אלו שניצבו מול תהליכי החילון שחרתו את מדעי היהדות על דגלם. ירון הראל דן בהרחבה בהתנגדותם הנחרצת של חכמי חלב ל"אם למקרא"⁵ ומצביע על "...התבלטותו של כתב התנגדות זה ויחודו בעצם היותו התגובה השלילית הנחרצת וכפי הידוע גם היחידה, למעט הסכמתם המסויגת של חכמי ירושלים עליה, נגד הפירוש "אם למקרא". הספר ומחברו לא הותקפו על ידי מנהיגים רוחניים אחרים ברחבי העולם היהודי באירופה ובמזרח...". ובהערה מציין הראל את "הרב חיים פלאג'י מאיזמיר אשר למרות הפצרות חכמי ארם צובה לא הצטרף אליהם בקריאה להחרמת בן-אמוזג ואף שלח לו איגרת תמיכה וחיזק את ידיו בהשיאו לו עצות וטעונונים כיצד להגן על עמדתו בפני חכמי ירושלים"⁶.

דווקא מפני הרדיקליות שבדברי הרב בן-אמוזג, שדבריו חורגים לעיתים קרובות מהמושכלות המוסכמות של מודרנה ופוסטמודרנה כאחד, היתה הנאמנות לטקסט המקור נר לרגליו, לעיתים גם במחיר יפי המליצה וברק התרגום לעברית. מטרתנו הראשית היתה בכל עת, להעניק לקורא העברי תרגום קרוב ככל האפשר למקור הצרפתי, כולל סגנונו הרטורי המיוחד של הרב בן-אמוזג, גם אם היה בכך לפעמים כדי לחרוג מהשימוש השפתי הנפוץ או המקובל.

גם באותם מקומות שהרב ד"ר אליהו רחמים זייני מצא אי-דיוקים אצל הרב בן-אמוזג,

1 בראשית (כז כב).

2 גרשום ש לום (תש"ה) מתוך הרהורים על חכמת ישראל, לוח הארץ תש"ה, 107. מובא בתוך קורצווייל, ב. (תש"ל). במאבק על ערכי היהדות. ירושלים. הוצאת שוקן, עמ' 137.

3 קורצווייל, ב. (תש"ל). במאבק על ערכי היהדות. ירושלים. הוצאת שוקן, עמ' 111.

4 פירושו הגדול של הרב בן-אמוזג לתורה.

5 הראל, י. (1993). "העלאת אם למקרא על המוקד – חלב 1865" HUCA, כרך 64, עמ' כז-לו. עמ' כט'.

הוא העיר על כך בהערות שולים נרחבות – בלא לגעת בטקסט עצמו, שנותר אינטגרלי ושלים בדיוק כפי שיצא תחת ידי הרב בן-אמוזג לפני כמעט מאה וחמישים שנה.

נאמנות זו למקור הצרפתי, היא עיקר המעלה של התרגום הנוכחי – כפי שניתן לראות מהשוואה קלה בין התרגום שלנו, לתרגום הקודם שראה אור בעברית, פרי עמלו של ד"ר שמעון מרכוס לפני כמעט ארבעים שנה⁶. מעבר להשמטה הבוטה שהשמיט מרכוס את חלקו השני של הספר⁷ – המוקדש לאיסלם ומשווה בין הנצרות לבין האיסלם כשתי הדתות הגדולות השואבות מתוך היהדות אלמנטים שונים ומנוגדים – גם תרגומו של מרכוס בעייתי ביותר, כפי שעולה מתוך דוגמאות רבות.

במידה רבה ניתן לומר על התרגום של מרכוס את מה שהעיד ערוסי-הלוי על תרגום ספר הכוזרי בידי אבן שמואל: "... אבן שמואל גילה מעורבות יתר בטקסט, ותרגומו הענייני להבדיל מתרגום מילולי, יש והוא כבר הופך לעיבוד ולא לתרגום. והשאלה הגדולה, שעומדת על הפרק, היא עד כמה רשאים אנו, קוראים וקהל הלומדים והחכמים, לקרוא ליצירה כזו, שהיא במהותה עיבוד, אף שהיא יצירה יפה, תרגום? כלום איננו חוטאים לעצמנו, ולריה"ל, ולאמת המדעית, בשעה שאנו מטשטשים את ההבדלים שבין תרגום ובין עיבוד?"⁸

ובניגוד לסטיה הנ"ל מן המקור, ניתן לומר על תרגומו אנו את אותם הדברים שהעיד הרב קאפח בזמנו על תרגומו לספר הכוזרי: "נכון כי תרגומי יותר כבד מפעולתו של האב"ש⁹ בשל הצמידות למקור, וחסר בו החלקלקות של הקוסמטיקה הסינתטית התלושה מן המקור והמרחפת על כנפי רוח... והלכה פסוקה היא אצלינו אין מפרכסין ואין משרבטין... בעיני עדיף תרגומו של ר"י אבן תבון עם כל אי דיוקו, כי שגיאותיו ושגיותיו נעשו בשגגה, כי לא ידע. אך שגיאותיו של האב"ש אם ידע הם בכוונה תחילה, ואם לא ידע הרי שגגת תלמוד עולה זדון, כי מטרתו המוצהרת לקלל לדלל ולקלש, כדי להקל על הקורא המדמה לקרוא דברי ריה"ל. ורבות עתים אף השמיט דברי ריה"ל והשחיל במקומם את מסתו שלו"¹⁰.

דברים דומים ניתן לומר ביחס לתרגומו לעומת זה של ד"ר מרכוס – והדברים חמורים שבעתיים כששמו הטוב ושייכותו של הרב בן-אמוזג לקהל המאמינים ההולכים בדרכי השם מוטלת על כף המאזנים.

להלן אנו מביאים מספר דוגמאות שנלקחו מתוך התרגום של מרכוס כדי להדגים עד כמה רחוק התרגום הקודם מפשט לשונו של הרב בן-אמוזג ואף מרוחו, ועד כמה הוא מהווה סיכום ועיבוד יותר מאשר תרגום. למען יוכל הקורא לעמוד על הדמיון והשוני בין תרגומו של מרכוס לתרגומו ולמקור, הבאנו את שלושתם באופן המאפשר השוואה קלה.

6 מרכוס, ש. (1966). רבי אליהו בן-אמוזג – בשבילי מוסר. תרגום מצרפתית והוסיף הערות: ד"ר שמעון מרכוס. קיצר וערך: שמחה מירון. הוצאת מוסד הרב קוק – ירושלים.

7 ועוד השמטות.

8 ערוסי-הלוי, ר. (תשנ"ז) "תרגום ספר הכוזרי", במבוא ל: הרב יוסף קאפח (תשנ"ז). ספר הכוזרי לרבנו יהודה הלוי זצ"ל: מקור ותרגום. פתח דבר עמ' 2.

9 תרגומו של אבן-שמואל.

10 הרב יוסף קאפח (תשנ"ז). ספר הכוזרי לרבנו יהודה הלוי זצ"ל: מקור ותרגום. פתח דבר עמ' 6.

**השוואה בין תרגומו של ד"ר מרכוס, המקור הצרפתי
והתרגום הנוכחי (תרגום אר"ז).**

דוגמה א'

מהדורת מרכוס	המקור הצרפתי	תרגום אר"ז
מבין כל הגורמים שתרמו לנצחון הנצרות בעת הקדומה והחדשה, המוסר הוא החשוב ביותר.	De tous les éléments qui ont contribué au triomphe du christianisme dans les temps anciens et modernes, le plus important, sans contredit, est sa morale.	מכל הגורמים שתרמו לנצחון הנצרות בימי קדם ובימינו, החשוב שבהם, ללא עוררין, הוא המוסר שלה.

הערות:

1. במהדורת מרכוס הושמטו המילים "ללא עוררין" (sans contredit).
2. תרגומו של מרכוס: "המוסר", במקום "המוסר שלה" – המיוחס לנצרות – מעקר את מרכז טיעונו של הרב בן-אמוזג – המראה לכל אורך הספר שמוסר הנצרות אינו מוסר אלא יומרה מוסרית ובודאי לא "המוסר" בהא הידיעה.

דוגמה ב'

מהדורת מרכוס	המקור הצרפתי	תרגום אר"ז
הנצרות עצמה חדורה הכרת מוסרה הנעלה, היא אינה מהססת ואינה פוסקת מלטעון כי קדושתו, אצילותו ועליונותו של מוסר זה, יש בכוחו להחדיר את תודעת אמיתות אמונותיה.	Le christianisme lui-même a une si haute idée de sa propre morale, qu'il n'hésite pas à affirmer que c'est par la sainteté et la sublimité de cette morale, par son excellence absolue, qu'on prouve le mieux la divinité du christianisme.	לנצרות עצמה יש הערכה גבוהה למוסרה העצמי, שאין היא מהססת לקבוע שקדושתו ונשגבותו של מוסר זה, עליונותו המוחלטת, מוכיחים בצורה הטובה ביותר את אלהיותה שלה.

הערות:

1. השמטת המילית si "כה", מעקרת שוב את הרעיון שיש כאן יומרה – יתרה מזאת – הרב בן-אמוזג אינו כותב שמוסר זה "נעלה" – אלא רק שהנצרות חושבת כך. התרגום של מרכוס מצעף לגמרי את הנקודה המרכזית שמדובר במוסרה העצמי של הנצרות, ולא "המוסר".
2. לא ברור מדוע הוסיף את המילה "אינה פוסקת".
3. לא ברור כיצד הפכה המילה "מוכיחים" (qu'on prouve) לביטוי: "יש בכוחו להחדיר", והביטוי: "אלהיותה שלה" לביטוי: "אמיתות אמונותיה". ברור בעליל שמרכוס לא

תירגם אלא סיכם את התרשמותו מדברי הרב בן-אמוזג – ולמרבה הצער היתה זו התרשמות מוטעית שהפכה את הכוונה על פיה. מדברי מרכוס עולה שלנצרות יש אמונות אמיתיות שאת תודעתן היא מחדירה באמצעות המוסר, בעוד שמתוך דברי הרב בן-אמוזג עולה שלנצרות יש יומרה מוסרית המשמשת אותה כבסיס ליומרה כפולה ומכופלת: טענתה לאלהיות.

דוגמה ג'

מהדורת מרכוס	המקור הצרפתי	תרגום אר"ז
אם נכונה טענה זו, הרי מן ההכרח הוא שהמוסר הנוצרי נעלה לא רק מכל מה שיהא באפשרותו של השכל האנושי ליצור בעתיד, אלא אף מכל מה שהשכל האלהי גילה לבני אדם מן השלמות והעילאות.	Si cette prétention est juste, il faut de toute nécessité que la morale chrétienne soit supérieure non seulement à tout ce que la raison humaine a produit de plus beau à cet égard parmi les païens, non seulement à tout ce que la raison humaine pourrait jamais produire, mais supérieure aussi à tout ce que la raison divine a jamais manifesté aux hommes de plus parfait et de plus excellent à cet égard.	לו היתה יומרה זו מוצדקת, מן ההכרח שהמוסר הנוצרי יהיה לא רק נעלה יותר מכל הדברים הטובים ביותר שהשכל האנושי יצר בתחום זה בין עובדי האלילים, לא רק נעלה יותר מכל מה שהשכל האנושי עשוי ליצור אי פעם, אלא אף נעלה יותר מכל השלם והנעלה ביותר שהחכמה האלהית גילתה אי פעם לבני אדם בתחום זה.

1. בדיוק כפי שתרגם: "a une si haute idée de sa propre morale", - שהובא בקטע ב' לעיל כ"חדורה הכרת מוסרה הנעלה" – והחמיץ את האירוניה הלועגת בביטוי "si haute idée", כך גם כאן מחליף מרכוס את המילה *prétention* = יומרה (העמדת פנים) במילה "טענה" ומצעף בדיוק את הנקודה בה מתמקד הרב בן-אמוזג.
2. רעיון של חכמה אלהית המגלה לבני אדם את השלם והנעלה ביותר שהם מסוגלים לקלוט הוא רעיון תאולוגי אחד, בעוד שהרעיון שהשכל האלהי גילה מהשלמות והאלהיות – מתייחס לרעיון של השלמות העילאית שהאלוה חושף להם.

(...)

די בדוגמאות אלו כדי להראות את הבעייתיות של התרגום של מרכוס – שאינו יורד לעומק החידוש במחשבתו של הרב בן-אמוזג. ההקפדה היתרה שהקפדנו על נאמנות התרגום נועדה בראש וראשונה לאפשר לקורא לשפוט באופן אובייקטיבי את עמדותיו האמיתיות של הרב בן-אמוזג, ולא אלו שהושמו בפיו בידי אוהד דבריו מנעוריו, הנוצרי בצעירותו¹¹ (איימה פאלייר) או מתרגם-מסכם מאוחר שהבין את רעיונותיו דרך הפריזמה של השקפות מקובלות ולא ירד לעומקם של דברים (מרכוס). וגם כאשר נראה לנו שהרב בן-אמוזג סוטה מהקו

¹¹ לגבי השאלה שהעסיקה ומעסיקה חוקרים רבים, האם התגייר איימה פאלייר או לא, ראה הערה מס' 1 בהקדמת יהושע יהודה למהדורה השלישית, עמ' 52.

המסורת-אמוני שלו עצמו, העיר על כך הרב ד"ר אליהו רחמים זייני בהרחבה בהערות שוליים (בעיקר בפרקים 7, 8 ו-9) ולא נגע כמלוא הנימה באינטרגליות של הטקסט.

מתוך עומק בקיאותו בצרפתית ובעברית ורוחב ידיעתו בכל רזי התורה, הצליח הרב ד"ר זייני ליצור תרגום הנאמן למה שכתב ר' יהודה אלחריזי בהקדמתו לתרגומו את פירושו של הרמב"ם למשניות: "... וחכמי כל אומה הסכימו, כי אין לאדם להעתיק ספר עד ידע שלושה דברים, סוד הלשון אשר יעתיק מגבוליה. וסוד הלשון אשר הוא מעתיק אליה. וסוד החכמה אשר הוא מפרש מליה. ובשלושה אלה חבל המליצה ירתק. והחוט המשולש לא במהרה ינתק"¹².

תרגום הספר ארך שנים רבות, מאחר ונעשה כל מאמץ מצדנו לאתר את המקורות של הרב בן-אמוזג ולהביא מראי מקומות מדויקים בגוף הספר. מאחר והרב בן-אמוזג כתב באמצע המאה ה-19 ומסתמך על מאמרים וספרים שהתפרסמו לפני ימיו, רובם מהמאה ה-18 וה-19, היה איתור המקורות כרוך בעמל רב.

בנוסף לאיזכורים, נוספו במהדורה זו עבור הקורא העברי ביאורים רבים של מושגי הרב בן-אמוזג הלקוחים מעולמה של הנצרות, בין אזכורים של כתות נוצריות קדומות, בין של קטעים מתוך האוונגליון.

כמו כן, הביא הרב ד"ר זייני במלואם את המקורות לכל ההפניות של הרב בן-אמוזג לספרות התורנית, כולל התנ"ך, התלמודים, המדרשים, פסקי הלכה וספרי ח"ן, לעיתים תוך הצבעה על אי-דיוקים, ומקומות בהם התערבו מקורות שונים בציטוט אחד. בנוסף על כל הנ"ל, הוסיף הרב ד"ר זייני הערות רבות לדברי הרב בן-אמוזג, בהן הוא מוסיף על דברי הרב, מצביע על הרלוונטיות של הדברים לתקופתינו, ולעיתים אף חולק עליו בחריפות וללא משוא פנים. לאור כל האמור לעיל, נוכל לומר שבמהדורה זו ימצא הקורא העברי את התרגום הנאמן והקרוב ביותר לדברי הרב-בן-אמוזג ויוכל לראשונה להכיר את רעיונותיו המקוריים בצורה המדויקת ביותר.

12 רמב"ם פירוש המשניות - הקדמת המעתיק רבי יהודה אלחריזי ז"ל לפירוש המשניות : נאום יהודה בן שלמה הספרדי, הידוע - בן חריזי.